

*Ірина Кучеренко,
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри методики
професійної освіти
та соціально-гуманітарних наук,
Білоцерківський інститут неперервної
професійної освіти ДЗВО «Університет
менеджменту освіти» НАПН*

ДИСКУРС ЯК ПРОЦЕС ВЗАЄМОДІЇ УЧАСНИКІВ КОМУНІКАЦІЇ

Анотація. У статті проаналізовано одна з основних категорій мовної комунікації – дискурс. Охарактеризовано сутність поняття «дискурс» в аспекті філології, педагогіки, лінгводидактики. Дискурс як складне поєднання мовного і позамовного є центральним у соціальному вербальному бутті людини, відображає обставини, в яких існує, а також містить як лінгвістичні компоненти, так і екстралінгвістичні, на відміну від тексту, що включає тільки мовні та мовленнєві елементи.

Ключові слова: спілкування, комунікація, дискурс.

DISCOURSE AS A PROCESS OF INTERACTION OF COMMUNICATION PARTICIPANTS

Abstract. The article analyzes one of the main categories of language communication – discourse. The essence of the concept of "discourse" is characterized in the aspect of philology, pedagogy, linguistic didactics. Discourse as a complex combination of linguistic and non-linguistic is central to the social verbal being of a person, reflects the circumstances in which it exists, and also contains both linguistic and extralinguistic components, unlike the text, which includes only linguistic and speech elements.

Key words: communication, verbal communication, discourse.

Мова є формою буття особистості та суспільства. Процес комунікативної взаємодії людей під час спілкування відбувається за певних умов конкретного часу і простору, в межах яких людська мова у взаємозв'язку із немовними засобами виступає особливим мовним кодом, якому властива специфічна

організація і зміст. Основні категорії комунікації – це мовленнєвий акт, мовленнєвий жанр, дискурс.

Дискурс як міждисциплінарне наукове поняття знаходиться в полі зору вчених у галузі філософії, лінгвістики, семіотики, соціальної психології, риторики, теорії комунікації тощо. Дискурсологія здійснює ґрунтовне вивчення й аналіз загальних питань дискурсу, його змісту та сутності, особливостей та складників.

Дослідження поняття «дискурс», його сутності та особливостей в аспекті лінгвістики здійснювали мовознавці (Ф. Бацевич, Е. Бенвеніст, Дж. Браун, А. Греймас, Т. ван Дейк, С. Єрмоленко, А. Загнітко, І. Кочан, М. Пеше, П. Серіо, І. Шевченко та ін.) і вчені-методисти (А. Богуш, Н. Голуб, О. Горошкіна, С. Караман, О. Кучерук, Л. Мацько, А. Нікітіна, С. Омельчук, М. Пентиліук, О. Семенов та ін.). Наукові розвідки дискурсу як синтез когнітивного і комунікативного напрямів філологічних досліджень стали основою для досліджень у галузі лінгводидактики, а їх матеріали і висновки стимулюють сучасних вчених до нових наукових пошуків.

Поняття «дискурс» вперше почали використовувати ще у часи Давнього Риму у значення «бесіда, діалог, мовлення». Таке семантичне значення – «діалог, міркування, лекція, доповідь» – мають і сучасні лексеми у французькій мові (*diskours*) та англійській мові (*discourse*). У галузі філології термін «дискурс» ввійшов до наукового вжитку у 50-х рр. ХХ ст., коли у 1952 р. Зелліг Харріс використав його як наукове поняття в аспекті аналізу мови реклами.

Дефініція поняття «дискурс» на сьогодні остаточно не сформульована, вчені констатують різні підходи щодо розуміння терміна і подають власні трактування та визначення його сутності, зіставлення з іншими мовними та комунікативними одиницями, класифікації тощо. У царині філологічних наук (когнітивна лінгвістика, комунікативна лінгвістика, прагматична лінгвістика, психолінгвістика, соціолінгвістика, етнолінгвістика, лінгвокультурологія та ін.) дискурс досліджують із соціолінгвальної точки зору. Методика навчання

української мови характеризує дискурс у межах лінгвістичних, педагогічних і лінгводидактичних знань.

За даними Вікіпедії, дискурс – це «єдність мовлення та ситуації, в якій воно відбувається. Включає як перебіг мовлення, так і його передумови, обмеження, та результати, позамовний контекст і невисловлені цілі й наміри, які супроводжують акт мовлення [1]. В енциклопедії освіти термін «дискурс» (фр. discours, англ. discourse, від лат. discursus – біганина вперед-назад; рух, кругообіг; бесіда, розмова) пояснюють як «мовлення, процес мовленнєвої діяльності; спосіб говоріння. Багатозначний термін низки гуманітарних наук, предмет яких прямо чи опосередковано передбачає вивчення функціонування мови, – лінгвістики, літературознавства, семіотики, соціології, філософії, етнології, антропології» [2]. Словник-довідник з української лінгводидактики фіксує таку пояснення поняття «дискурс» – це «сукупність взаємопов'язаних висловлювань (текстів), що реалізуються в певних соціально-культурних умовах з урахуванням діяльності учасників комунікації (адресанта й адресата); процес вербального й невербального спілкування» [7, с. 41].

С. Єрмоленко, вивчаючи означене поняття в аспекті філології, вважає, що термін «дискурс» варто розуміти у двох значеннях: «1) зв'язне мовлення в конкретних соціокультурних, психологічних умовах. Дискурс відбиває ситуацію безпосередньої мовної діяльності з урахуванням форм спілкування, поведінки, міміки, жестів мовця; 2) текст разом з умовами його творення, сприймання, динамічний контекст культури, у якому здійснюється прочитання тексту та його вплив на свідомість читача» [3, с. 47–48]. В. Лісовий вважає, що дискурс – це «аргументоване усне чи письмове обговорення будь-якої теми, в якому предметом дискусії стають і самі способи аргументації; будь-яке мовлення, розмова, дискусія, особливості яких характеризують мовця. Первинним (традиційним) є використання терміна у першому значенні; у другому значенні поняття стали використовувати у філософії і гуманістиці передусім під впливом постмодернового повороту у філософії [5]».

Т. ван Дейк, досліджуючи цей термін у галузі комунікативної лінгвістики, стверджує, що поняття «дискурс» можна характеризувати у широкому і вузькому значенні: у широкому значенні дискурс – це «комплексна комунікативна подія, що відбувається між адресантом і адресатом у певному часовому, просторовому й іншому контексті і може бути мовною, письмовою, мати вербальні й невербальні складники. У вузькому значенні дискурс – це усний або письмовий текст з урахуванням присутності тільки одного вербального складника, завершений або триваючий «продукт» комунікативної дії, його письмовий або усний результат, який інтерпретується слухачем / читачем». Дискурс відображає складники комунікації, обставини, в яких і для яких він створений, а саме: комунікативні наміри, взаємостосунки комунікантів, соціальні умови спілкування, жанрові та стилістичні особливості висловлювання тощо.

У галузі педагогіки термін «дискурс» пояснюють як «найважливіший складник мовленнєвої події, мовленнєвий і невербальний обмін, що протікає в мовленнєвій ситуації. Цей процес багаторівневий, він містить: 1) вербальну поведінку; 2) акустичну поведінку (гучність, висота, темп, паузи, ритм, тембр); 3) кінесичну поведінку (жести, міміка, поза); 4) просторову поведінку (знакове використання простору)» [6, с. 51].

На думку І. Кучеренко і Л. Мамчур, дискурс – це «складне поєднання мовного (вербального) і позамовного (невербального); «живий процес спілкування», «живий текст», його звукова або графічна реалізація, що втілює думку мовця у конкретній ситуації спілкування; найзагальніша категорія міжособистісної інтеракції – тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище, мовленнєвий потік, що має різні форми вияву (усну, писемну, паралінгвальну) і відбувається у певних межах каналу спілкування, регулюється стратегіями і тактиками комунікантів» [4, с. 125].

Таким чином, у науковому просторі термін «дискурс» учені пов'язують із таким поняттями, як мовлення, висловлювання, текст, бесіда, одиниця

мовленнєвої ситуації, позалінгвальні чинники, і розуміють у таких основних значеннях:

- ✓ єдність мовлення та комунікативної ситуації;
- ✓ процес мовленнєвої діяльності;
- ✓ сукупність взаємопов'язаних висловлювань (текстів);
- ✓ зв'язний текст у єдності із позамовними чинниками;
- ✓ зв'язне мовлення в конкретних умовах спілкування;
- ✓ комплексна комунікативна подія;
- ✓ «живий» текст; мовлення та ін.

Дискурс – це текст у комунікативній дії в певній ситуації спілкування; цілісність комунікативної ситуації і тексту, в якому поєднано лінгвальне (мовні засоби всіх рівнів) і позалінгвальне (прагматичні, соціокультурні, психологічні та ін. фактори). Дискурс як зв'язний текст у єдності вербальних і невербальних складників процесуально живе у реальному мовленні, виступає цілеспрямованою комунікативною дією у соціальній взаємодії людей. Дискурс включає перебіг мовлення, передумови, цілі, наміри, результати комунікації і позамовний контекст. Дискурс є найвищою структурною одиницею мовленнєвої комунікації, складним поєднання лінгвального та позалінгвального у спілкуванні, конкретним, індивідуальним.

Дискурс як складне поєднання мовного і позамовного є центральним у соціальному вербальному бутті людини, відображає обставини, в яких існує: мету і наміри комуніканта та комуніката, умови мовленнєвої ситуації, соціальні, історичні, національні, релігійні та інші позамовні чинники; асоціації із набутим життєвим досвідом тощо. Під час реального спілкування в соціумі комуніканти використовують дискурси, а не тексти. Саме тому дискурс втілює процес взаємодії учасників комунікації. Дискурс не можна розглядати поза комунікативною ситуацією, у якій він здійснюється. Дискурс містить «життєвий текст» у його діяльнісному сенсі на тлі тих подій, що в ньому розвиваються, або мовлення, розраховане на соціальний вплив. Дискурс відображає умови та складники комунікації, обставини, в яких і для яких він

створений, а саме: комунікативні наміри, взаємостосунки комунікантів, соціальні умови спілкування, жанрові та стилістичні особливості висловлювання тощо.

Отже, дискурс як найвища структурна одиниця мовної комунікації і як процес взаємодії учасників комунікації є реальним «живим» комунікативним процесом, індивідуальним виявом звукової та графічної мовленнєвої комунікації у поєднанні із паралінгвістичними засобами спілкування

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Дискурс. Вікіпедія. Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B8%D1%81%D0%BA%D1%83%D1%80%D1%81>
2. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України [Головний ред. В. Г. Кремень.]. К. 2008. 1040 с.
3. Єрмоленко С. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / за ред. С. Я. Єрмоленко. К. : Либідь, 2001. 224 с.
4. Кучеренко І., Мамчур Л. Основи мовної комунікації : навчальний посібник. Умань. 2018. 270 с.
5. Лісовий В. С. Дискурс. Енциклопедія Сучасної України: електронна версія [онлайн] / за ред.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ. 2007. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=24374
6. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. / З. Н. Курлянд, Р. І. Хмелюк, А. В. Семенова та ін. ; за ред. З. Н. Курлянд. К. : Знання, 2005. 399 с.
7. Словник-довідник з української лінгводидактики : навч. посіб. За ред. М. Пентиліук. К. : Ленвіт, 2003. 149 с.
8. Van Ek J. A. Waystage 1990: Council of Europe. Conseil de L'Europe. Cambridge University Press, 1999.